

MEDVIGY ENDRE: AZ ISMERETLEN NYIRŐ JÓZSEF, 02

„Írásai a magyar világteremtés egy-egy ízét hozták. Nem mondhattuk rá, hogy új, vagy ódon, Kelet vagy Nyugat, ilyen vagy olyan, ezt kellett mondanunk: magyar. Szent Ferrenchez hasonlíthattuk, ki immár virágokkal és hegyekkel beszélget, de hún igrichéz is, aki a folyók útjain visszatér Ázsiába. Katolikus, kinek az igazi vér a megváltás, de rettentő lázadásoktól üszkös magyar is. Ugy láttam, hogy Nyirő a mi nem koncentrált, dús életkísérletekbe omló, magát emésztő, vérét világgá szóró fajunknak egy új, boldog koncentrációja.”

FÉJA GÉZA

Magyar Írás (Tornalja), 1936. február

1889. július 28-án a történelmi Magyarországon, Erdélyben, Udvarhely vármegye szászok földjével határos peremvidékén, Székelyzsomboron született. Édesanyja Incze Amália (Csíkmenaság, 1861 – Dunaföldvár, 1933), édesapja Nyirő Mihály (Csíkszentgyörgy, 1847 – Székelyudvarhely, 1900) kántortanító a székelyzsombori római katolikus elemi iskolában.

Az iskolaépület az osztályteremmel és a tanítói lakkal 1892 őszére készült el, majd három évtizeden át székely-magyar és román gyermekek tanulhattak benne. A közelmúltban korszerűen felújított épület 2016 nyarától Nyirő József emlékszobának ad otthont, bemutatva az író pályáját, életútját, Udvarhely megyei kötődését.

A hagyomány szerint a csíkszentgyörgyi Nyirő család eredetileg a székelyudvarhelyi primor Nyirő törzs sarja, és átköltözés útján került Csíkszentgyörgyre az 1500-as években vagy 1600 elején. Nyirő József nagycsaládban nőtt fel. Három testvére volt: Amália, Veronika és Gábor. Mindhárman Székelyzsomboron születtek.

Nyirő József a már említett elemi otthon, szülőfalujában, Székelyzsomboron járta ki. Beteg édesapja 1899-ben nyugdíjba vonult, így kénytelen volt feladni a kántortanítói szolgálati lakást, és családjával beköltözött Székelyudvarhelyre. A Rózsa utcában béreltek házat. 1900. június 25-én az első gimnazista Nyirő József az udvarhelyi Római Katolikus Főgimnáziumban éppen latinból vizsgázott, amikor édesapja haláltusájáról értesült. A félárva fiú itt, a székely anyaváros katolikus középiskolájában, 1907-ben, jelesen érettségizett.

A család szűkös anyagi helyzete miatt beszűkültek a továbbtanulás, a társadalmi emelkedés lehetőségei. A tanítói, a katonatiszti és a papi pálya között választhatott. Kétségekkel küzdött, de mélyen vallásos édesanyja unszolására mégis az utóbbi mellett döntött. 1907-ben kezdte meg teológiai és filozófiai tanulmányait Gyulafehérvárott, a Római Katolikus Püspöki Papnevelő Intézetben. A mindvégig eminens, végzett teológus fiatal volt még a felszentelésre, ezért egyházmegyéje további két szemeszterre, tanulmányai kiegészítésére Bécsbe küldte. Az 1911–1912-es tanév két szemeszterét a monarchia fővárosában végezte a Császári és Királyi Egyetem Teológiai Karán. A Pázmány Péter alapította Pazmaneum a tudományos műhelye és az otthona. 1912-ben itt védte meg latin nyelvű disszertációját: *A főkegyúri jog viszonya az autonómiához Magyarországon*. Ugyanebben az évben, 1912. július 14-én Fischer

Colbrie Ágoston kassai püspök, a bécsi Pazmeneum korábbi rektora szentelte pappá a Pázmány Péter alapította papnevelő intézet kápolnájában. Első miséjét édesanyja szülőfalujában, Csíkmenaság Árpád-kori templomában, a reneszánsz szárnyas oltár előtt celebrálta.

Legkorábbi szépprózai kísérletei 1909-ben és 1910-ben Győrben, a női Mária Kongregációk folyóiratában, a *Nagyasszonyunkban* jelentek meg (*Tagosítás, Életet tanultunk, Eladjuk a házat, Beöltözéskor...*). Az igen szűk körű nyilvánosság ellenére figyelemre méltó, hogy a gyulafehérvári Római Katolikus Papnevelő Intézet Erdélyi Magyar Egyháziroldalmi Iskola elnevezésű önképzőkörének kéziratos folyóirata, a *Haladás* is rejt még korai, újraközlésre érdemes Nyirő-írásokat. Köztük novellavázlatokat, különös tekintettel az 1909-es és 1910-es évfolyamra. (Felkutatójuktól, Tamás Huba plébános úrtól várjuk közzétételüket.)

A fővárosi irodalmi hetilapok közül az Andor József „Cyprián” szerkesztette *Élet az az orgánum*, amelyben Nyirő József irodalmi útkeresését és íróvá érlelődésének folyamatát nyomon követhetjük. 1910. május 1-jétől 1921. október 9-ig tizenkét elbeszélését és egy valóban jelentős hosszú novelláját vagy kisregényét (*Aranykehely*) közölte a hetilap. Nyirő József később az 1910. július 12-én megjelent *A vén külüt* tartotta legkorábbi elbeszélésének. Figyelemre méltó ennek székelyzsombori vonatkozása. Fő alakja zsombori Külü Márton, az író földije. 1912-ben, a *Katolikus Szemlében Arénába üzve* című, önéletrajzi fogantatású elbeszélésével jelentkezik. A székelyzsombori lakás felszámolása, a Székelyudvarhelyre költözés, az édesapa halála és a félárva fiú továbbtanulásának megkezdése tükröződik a korai írásban.

A pályakezdő pap 1913. május 5-én és 6-án Gyulafehérváron tette le a hittanári vizsgáit. Az előző évben Nagyszebenbe, két esztendő szolgálat után Besztercére helyezték hitoktatónak. Hitbuzgalmi folyóiratot alapított: 1913. március idusától 1914. szeptember közepéig a nagyszebeni *Katolikus Egyházi Tudósító* felelős szerkesztője. Szebenben az állami főgimnázium és az evangélikus középiskolák római katolikus tanulóinak vallástanára. Bécsben igen jól megtanult németül, így német nyelvű katolikus újságot is indított és szerkesztett, a *Pfarrblattert*. Besztercei hittanári és segédlelkészi munkálkodása idején gyúlt lángra a világ, kezdtek ropogni a fegyverek. 1915 februárjában gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök kinevezte Nyirő Józsefet a Kolozs megyei Kide község lelkészévé.

Románia 1916. augusztus 27-én üzent hadat az Osztrák–Magyar Monarchiának. A román csapatok a hadüzenettel egyidejűleg betörték Erdélybe. A székelyföld népe a háborús pusztítás elől Erdély belső, védettebbnek vélt vidékei felé menekült. Az otthonukból elüldözöttek áradata Kidét sem kerülte el. A fiatal plébános ekkor ismerkedett meg alsórákosi Bedő Ilonával, a menekült székelyek egyikével, de hamarosan bevonult tábori lelkésznek Kolozsvárra, a Zápolya utcai hadi kórházba. Elbeszéléseiben azonban mind gyakrabban szerepel a megismert és megkedvelt leány neve. 1919. szeptember 28-án pedig levelet írt gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek, amelyben bejelentette, hogy kilép a papi rendből.

Két hónappal később, november 29-én kötött házasságot az alsórákosi re-

formátus templomban szíve választottjával, Bedő Ilonával. Visszatérnek Kidébe, és Fülöp Mózes unitárius lelkésztől bérelnek házat. Kezdetben az ifjú férj egy rozoga malmot működtetve kereste a megélhetésre valót. A fiatalasszony három gyermeknek adott életet. Csaba 1920-ban, Réka 1922-ben Kidében, Ildikó pedig 1924-ben Kolozsváron látta meg a napvilágot.

Nyirő József erdélyi írói indulásának kezdete az esküvőt követő naptól, 1919. november 30-ától számítható. Ekkor jelent meg (Budapesten már ismert) *Aranykehely* című, kisregénynek is beillő, reprezentatív novellájának első része Sütő Nagy László hetilapjában, az *Erdélyi Szemlé*ben. A továbbiakban pályázati sikerek segítettek ismertségét, az erdélyi irodalmi életbe való beilleszkedését. 1920. október 16-án a marosvásárhelyi *Zord Idő* adta közre *Haldoklik a székely* című humoros elbeszélését, amellyel díjat nyert a félhavi szemle novellapályázatán. 1920. december 25-én Kolozsváron, a *Napkelet*ben jelent meg *Értelek, virág* című írása, amellyel megnyerte a *Keleti Ujság* és a *Napkelet* novellapályázatát. A Bartha Miklós alapította kolozsvári *Ellenzék* 1923-ban, karácsonyi számában közölte Nyirő József díjnyertes novelláját, a *Rapsóné rózsáját* a szombatosok kiűzetéséről, Énok és leánya, Eszter tragédiájáról.

A novellapályázatok nyertese 1921. január 1-jén felkereste a polgári radikális *Keleti Ujság* szerkesztőségét, ahol Weiss Sándor főszerkesztő, az igazgatótanács elnöke felvette belső munkatársnak a kolozsvári napilaphoz. Hétfvégén járt haza Kidébe, munkanapokon Erdély fővárosában György Dénes középiskolai tanár és előadóművész osztotta meg Nyirő Józseffel és dr. Orbán Elemérrel szerény bérelt szobáját. A kidei malmot 1923-ig, Válaszútra, majd Kolozsvárra költözésükig Bedő Ilona működtette. Kicsit előre szaladva: 1925. április 2-án a *Keleti Ujság* néhány, nagyobb önállóságra vágyó, elégedetlen munkatársa kivált a szerkesztőségből, és az ugyancsak kolozsvári *Ujsághoz* szerződött. Nyirő József, Szentimrei Jenő és a fiatal Kacsó Sándor a napilap újságíró munkatársa lett, Paál Árpád főszerkesztői, Zágoni István felelős szerkesztői megbízást kapott. Az *Ujság*ot 1926 decemberében vette meg az Országos Magyar Párt, majd 1927 augusztusában beolvasztotta az ugyancsak tulajdonába került *Keleti Ujság*ba. A fúzió eredményeképpen Nyirő így visszatért az időközben irányt váltott, az Országos Magyar Párt hivatalos lapjává vált *Keleti Ujsághoz*.

Nyirő József az erdélyi magyarság megmaradását szolgálva az irodalomszervezésből is szorgalmasan kivette a részét. 1921-ben Kós Károllyal, Paál Árpáddal, Szentimrei Jenővel és Zágoni Istvánnal összefogva megalapították a Kaláka Betéti Társaságot. Közös céljuk volt az 1921. november 13-án induló néplap, a *Vasárnap* megjelentetése, a Kós Károly vezette, rövid életű Erdélyi Néppárt működésének támogatása és a könyvkiadás.

Az *Erdélyi Szemle* jogutódjaként 1921-ben létrejött konzervatív irodalmi és művészeti folyóiratnak, a *Pásztortűznek* előbb Reményik Sándor lett a főszerkesztője, majd 1923 nyarától egy éven át Nyirő József. A húszas évek első felében a *Pásztortűz* volt az erdélyi magyar irodalmi élet legjelentősebb folyóirata. Nyirő szerkesztői munkássága túlmutat a transzszilván lokálpatriotizmus keretein. Felvidéki, kárpát-

aljai és délvidéki írók bevonásával a Kárpát-medencei magyar kisebbségek fórumává emelte a lapot.

1922-ben Benedek Elek is hazatelepült háromszéki szülőfalujába, Kisbaconba. Az Erdélyi Szépmíves Céh, a Helikon íróközösség és az *Erdélyi Helikon* folyóirat egymásra épülő hármasa elsősorban nemzedéki és kapcsolathálózati alapon szerveződött, így az idős mesemondót nem hívták maguk közé. Az idős Benedek Elek azonban mégsem szigetelődött el, ugyanis sikerült a székely írók számottevő csoportját maga köré gyűjtenie: Balázs Ferencet, Kacsó Sándort, Nyirő Józsefet, Sipos Domokost, Tamási Áront, Tompa Lászlót, Szentimrei Jenőt és további alkotótársait is. A székely írócsoport szeretett mesterük halálát követően úgynevezett székely közösségi szerződést kötöttek, azaz testvéri közösségbe tömörültek, és Benedek Elek szellemi örököseinek nyilvánították magukat. Kimondták, életük célja, hogy a székely nemzet megélhetéséért, szabadságáért, öntudatának megerősítéséért, sajátos kultúrájáért, a magyar köznyelvnél kifejezőbb és színesebb nyelvéért minden igazságos módon és eszközzel dolgozzanak és küzdjenek. Megfogadták, hogy életüket mindenkor alárendelik népük közösségi érdekeinek, és vallják, hogy a székelység az erdélyi magyarság alappillére. Kisebbségi koncepciójuk sarkalatos pontja a székely autonómia megteremtésének gondolata lett. A Kolozsváron 1929. október 31-én megfogalmazott dokumentumot Balázs Ferenc, Finta Zoltán, György Dénes, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Nyirő József, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Tompa László, Paál Árpád és Zágoni István írta alá – ők a Székely Népművelő Társaság előkészítő bizottságának tagjai.

Nyirő irodalomszervezői munkásságában talán a legjelentősebb tett, hogy 1924-ben Kós Károly, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Paál Árpád és Zágoni István társaságában megalapította az Erdélyi Szépmíves Céhet, az erdőn túli táj magyarságának két évtizeden át eredményesen működő, tartalmas könyveivel, humánus szellemiségével, nemes patriotizmusával máig ható kiadóját. A Céh húsz év alatt közel százhetven könyvet jelentetett meg; előfizetők, könyvgyűjtők számára számozott, ex libriszel ellátott, nem ritkán illusztrált, reprezentatív, bibliofil változatban, illetve sokak számára hozzáférhető, olcsó, papírkötésű formában. A Céh alapításának tízéves évfordulója alkalmából indult – főleg az anyaország számára – a Révai Kiadóval együttműködve a harmadik változat, a barna vászonba kötött, Erdély címerével, az Erdélyi Szépmíves Céh emblémájával ékesített, jubileumi sorozat.

1924-ben a kolozsvári Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet gondozásában látott napvilágot első saját műve, egy elbeszéléskötet, a *Jézusfaragó ember*. A könyv megírása és megjelentetése úttörő vállalkozásnak számított. Féja Géza évekkel később, 1929-ben így fogalmazott: „Egyre jobban érzem; az Ady utáni idők legjelentősebb könyve a *Jézusfaragó ember*. Ha már kiadják itten az erdélyi termést, ezzel a könyvvel kellett volna kezdenünk. ez a könyv az Új-Erdély első üzenete. Ez a könyv indító és utat mutató munka.” Nyirő ebben a saját népéről vallott, mély meggyőződéssel: a Székelyiárá még emlékező, a hun hagyományt őrző, küzdelmes történelmünk során a magyar szabadságért és a szülőföld védelmében vérét gyakorta hullató szé-

kely nép büszke fiairól fogalmazta balladás tömörségű elbeszéléseit. Ritka tájszavakat használt, a tájnyelv szemléletes fordulatait alkalmazta, ízes székely-magyar nyelven fogalmazott. Elbeszéléseiben békében megfért egymással a bécsi Pazmaneumban elmélyített katolikus hit, a panteista természetrajongás és az ősvallás emlékét őrző, székely hiedelemvilág legendáriuma. A címadó elbeszélésben a háború poklait megjárta székely szobrász a kereszthalál gyötrelmeit szenvedő, reményvesztett Krisztust faragja. A meg nem értett művész tragédiáját az okozza, hogy a gyöngédségre, szeretetre, megbocsátásra vágyó emberek visszariadnak a kínba torzuló korpusztól, a kínhalál naturalista, expresszionista ábrázolásától. 1937-ben Budapesten a százéves Nemzeti Színház mutatta be *Jézusfaragó ember* című drámáját.

1926-ban – számos írotársához hasonlóan – meghívót kapott Kemény János marosvécsi kastélyába, ahol július 16–18-ig részt vett a Helikon íróközösség megalakításában, majd évről évre megjelent a Marosvécsen megismétlődő írói összejöveteleken. Bekapcsolódott a tisztázó irodalmi vitákba, a szellemi építkezésbe. 1928-ban indult meg az íróközösség folyóirata, az *Erdélyi Helikon*, Áprily Lajos, Bánffy Miklós és Kós Károly szerkesztésében. Nyirő József 1930-tól 1939-ig lett külső munkatársa a folyóiratnak, rendszeresen publikált a színvonalas havi lapban.

Az Erdélyi Szépmíves Céh 1929 és 1939 között hét könyvet jelentet meg (egyik) alapítójától, Nyirő Józseftől. 1929-ben Kós Károly linómetszeteivel került az előfizetők asztalára és a könyvesboltokba a székely író első történelmi regénye, az idősebb Wesselényi Miklós ifjúkori kicsapongásait, későbbi jeles cselekedeteit, főúri virtusát és nemes patriotizmusát felidéző *A sibói bölény*. A fiatal főnemes érzelmi bigámiában él, sokáig nem tudja eldönteni, hogy feleségét, Cserey Helénát vagy régi kedvesét, Nemes Zsuzsannát szeresse. Hosszú vívódás után hitvese és családja mellett dönt. A regényben drámai ellentét feszül a Habsburg Birodalom egységesítésének, központosításának okán a magyar nyelv szabad használata és a regnálását szenvedő népek önazonosság-tudata ellen támadást indító II. József és az erdélyi szabadság és az anyanyelv védelmében fellépő Wesselényi Miklós között. A küzdelem győztese Wesselényi, és ez biztatást jelent a nyelvében, nemzeti kultúrájában, önazonosság-tudatában veszélyeztetett kisebbségi magyarság számára. *A sibói bölény* és az egy évtizeddel később megalkotott *Madéfalvi veszedelem* jól illeszkedik az erdélyi történelmi regény két háború közötti irodalmi divathullámába.

Nyirő József *Isten igájában* című műve 1930-ban jelent meg az *Erdélyi Szépmíves Céh* gondozásában. Úgy a kortársi kritikák, mint a későbbi értékelések szerint a Trianon utáni erdélyi magyar irodalom legkiválóbb regényeinek egyike ez a könyv. Önéletrajzi fogantatású munka, amelyben életének egy lezárult korszakával néz szembe a szerző. A teológiai tanulmányoktól a felszentelésig, majd az első misétől a világi pályára való térésig követhetjük az író elregényesített pályarajzát, önéletrajzi vallomását. A regény jól tükrözi megalkotója egykori kétségeit, önemésztő vívódásait. A felidézett érzelmi viharoktól maga a megformáltság is rapszodikussá válik. A könyv amolyan számvetés, szembenézés, amelyben szerzője saját maga és az olvasók számára igyekszik megkeresni, majd körüljárni az okot, amiért odahagyta a papi

pályát. Elsősorban azért írta meg regényét, hogy elvégezze ezt az önvizsgálatot. Nyirő József első gyóntatásának lélekbemarkoló élményére emlékezik az *Isten igájában* hatodik fejezetében. A fejezet egy részlete korábban *Gyónom a mindenható Istennek* címen, elbeszélésként jelent meg a *Nyugatban*, 1930. június 1-jén. Ugyanezt az írást Móricz Zsigmond beleszerkesztette a *Nyugat* kiadásában közreadott *Mai dekameron* című kötetbe is.

1931 júniusában Nyirő József kapcsolata meglazult a kolozsvári *Keleti Ujság*-gal. A napilap szerkesztőségének tagjából, szerkesztőjéből külső munkatárssá, vidéki tudósítónak vált. A felesége örökölte nyolc hold földön, Alsórákoson kezdett gazdálkodni, és innen küldi tudósításait a *Keleti Ujságnak*. 1933 októberében három gyermekük: Csaba, Réka és Ildikó taníttatása érdekében Székelyudvarhelyre költöztek, ott építkeznek. Rusztikus otthonukat az anyaváros szombatfalvi részén Toroczky Wigand Ede tervezte, a család a harmincas évek végéig lakott itt.

1933-ban Székelyudvarhelyen szerzői kiadásban jelent meg legismertebb regénye, az *Uz Bence* című pikareszk regénye. Új könyvével pajkosságban, góbéságban, sajátos székely humorban Tamási Áron *Ábeljével* kívánt versenyre kelni. A kritikusok, irodalomtörténészek az *Ábelt* máig többre értékelik, de ha a korabeli vagy akár a mai lelkes olvasókat megszavaztatnák, nem lehetne megjósolni az eredményt. Az *Uz Bence* édes-bús, kalandos történetei közül jó néhánynál elidőzhetnénk, hogy alaposan megismerjük ezt a jég hátán is megélő, csavaros eszű, székely legényt. Most egy régi könyvismertetés segítségével csupán egy fejezetre, a tizenegyedikre hívom fel a figyelmet. Zsoldos Jenő 1936-ban, a *Libanon* elnevezésű, zsidó tudományos és kritikai folyóirat július–augusztusi számában jelentette meg ma is figyelemre méltó recenzióját: „Az erdélyi magyar égbolt alá plántált tisztalelkű kópé még az irodalmi magyar-zsidó szembenállás hagyományos problémáját is a szív erejével oldja meg. [...] Uz Bence belső világának pillanatképekbe bontott rajzai között alig akad lélek-sajgatóbb és nagyszerűbb jelenet, mint Uz Bence és Róth Sámi találkozása.

Lélektanilag is finom, emberileg pedig éppenséggel megdöbbentő Bence muszáj-útonállása, kiúttalan dilemmája, belső küszködése, ahogyan fejszét emel a rozoga szekéren döcögő báránybőr-kereskedő zsidóra, ahogyan sápadt arccal, könnyező szemmel visszaadja a sovány erszényt, s kiszolgáltatja magát Róth Sáminak. Ezzel a hatásos hangulatütemmel kezdődik a jelenet további sorsa: Bence a zsidó jószágosan biztató szavára bevallja, hogy halott édesanyja szemfedőjére kellett volna a krajcár. Kezet fognak, kibékülnek, a zsidó elbúcsúzik; majd később, míg Bence fent jár a hegyormon, hogy sírt ásson anyjának, a zsidó sírva, Ó Adonájt... énekelve titkon odalopja a halott asszony virágravatalára a »fajin finom szemfedőt«. Ez a jelenet-komplexum olyan részlete a magyar prózairodalomnak, amelyhez hasonló lelki rajz, hangulati finomság, hatáskeltő művésziesség tekintetében nem sokat találni irodalmunk zsidó vonatkozású lapjain.”

1933-ban Dunaföldváron meghalt Nyirő Mihályné Incze Amália, a székely író édesanyja. (Anyja a húszas évek derekától Dunaföldváron élt a lányánál, Nyirő József nővérénél, Szász Ádámné Nyirő Amáliánál, aki a polgári leányiskolában ta-

nított. Nyirő lánytestvére pályáját – buzgó katolikus édesanyja szándékának engedve – apácaként kezdte.)

Ugyancsak 1933-ban, Kolozsváron, az Erdélyi Szépmíves Céh gondozásában, Gy. Szabó Béla drámai hatású fametszeteivel jelent meg Nyirő József új könyve, a *Kopjafák* tragikus hangvételű novellafüzére. Már a cím is sejteti, hogy a *Kopjafák* balladás szerkezetű, halálba forduló, gyászba boruló történetekből áll. Nyirő addig faggatja a székely temetőket, míg meg nem fejt az ősi sírjelek alatt örök álmodó, mégis feltámadásra váró holtak titkát. Így szerez tudomást a halottvivő székelyről, aki halott asszonyát a nincstelenség kényszerének engedve éjnek idején, személyvonaton szállítja haza Kolozsvárról a Székelyföldre, a megdöbben utasok szánalmával, a kalauz szemrehányása ellenére. Így teljesül az elhunyt végakarata, aki immár otthon nyugodhat a falujában. Megtudhatjuk, hogy a vén Szabandi önszántából, szerettei beleegyezésével a kénes torjai büdösbarlangba megy meghalni, hogy családjá jobban élhessen, és az éhes szájakba több falat jusson. (Az előbb említettől alig különböző tragédiáról húsz évvel később Sánta Ferenc számol majd be *Sokan voltunk* című elbeszélésében. A japán Fukadzava Hichiro is hasonló szokást, társadalmi drámát tárt elénk 1956-ban fogant kisregényében, a *Zarándokénekekben*: a szegények elsegítik az öregeket a hegyek közé, meghalni.) A székely író mondanivalója emberi és egyetemes, először ő írta meg az említett világirodalmi témát.

1936-ban a korszak leghíresebb kolozsvári magyar könyvkiadója további két elbeszéléskötetet jelentetett meg a Kárpát-medencében egyre népszerűbb erdélyi írótól. Az év elején a *Székelyeket*, majd az esztendő vége felé a *Havasok könyve* természet ihlette, mesés történetét. Korábban Nyirő József így nyilatkozott Reményik Sándornak, a kisebbségi fájdalom költőjének: „Immár én is beteltem az emberrel, túl akarok menni rajta, valami mást akarok, többet, nagyobbat. Az egész természetet akarom beszéltetni. Meg akarom írni a székely Dzsungel könyvet, a *Havasok könyvét*.” Nyirő tehát rámutatott természetheroizmusának világirodalmi előzményére, Kiplingre. Az erdélyi tájbrázolás és természetleírás legendás novellafüzére Budapesten, a halinás Nyirő-sorozatot gondozó Révai Kiadónál bővített formában került kiadásra.

Drámai hatású, az igazság, a tisztesség és az erkölcsi rend érvényesülését mindennél fontosabbnak hirdeti a *Farkasok* című elbeszélés. Rab Péter havasi pásztor, elveszett borjának elrablóját az anyafarkasban véli felfedezni. A borjat hiába keresve, az anyafarkast vádolja, dühében ártatlan farkaskölyköknek oltja ki az életét. A havasi emberek kérlelhetetlen erkölcsi törvényét követve, Üdö Márton látóember megfellebbezhetetlen „ítéletéhez” igazodva, csak úgy vezekelhetheti le vétkét, ha nyájörző kutyáját hátrahagyva, fegyvertelenül küzd meg az anyafarkassal. Az emberfarkas és a természet farkasa véres küzdelem árán, a halálban békél meg egymással, így helyreáll a sérült erkölcsi rend.

A *Naptűzgyújtás* elbeszélése a nyugati kereszténység felvétele előtti, ősi magyar hitvilág Székelyföldön még a 20. században is továbbélő táltoshagyományát látta, a különös rítus bemutatásával: a székelyek napfordulókora rengetegben egy nyírfánál összegyűlnek. A nyírfának kilencfokú létrát támasztanak. Éjfélkor tüzet

gyűjtanak, és a legbátrabbak a létra kilencféle fából készült fokain a magasba hágnak, hogy ott a felső világgal kapcsolatot teremtsenek, talán még a jövőbe is betekintsenek, mint egykor a táltos. A novellára a néprajztudomány jeles kutatói is felfigyeltek, így Diószegi Vilmos 1958-ban idézte és ismertette *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben* című munkájában.

A Székelyek a szerző szigorú következetességgel megkomponált könyve, székely tárgyú elbeszéléseiből jól szerkesztett novellafüzére. Az ember és a táj összetartozását, szerves egységét, a székelyek természetközelségét, „őserejét” vetíti elénk a *Leánykérés a havason* novellája. Máskor a honszerelem, a bajlátott szülőföld szeretete hatja át az írást.

A transzszilvánizmus, más szóval erdélyiség odahaza tartó, humanus eszméje Erdély népei, emberfajtái és vallási közösségei között keresi a békét, az egyensúlyt, hivatkozva a tordai országgyűlés 1568-as, Európában először megfogalmazott türelmi elvére.

Tamási Áron írói életművében a népfajok közötti testvériség kívánalma az *Erdélyi társaság* (későbbi címén *Közös kincs*) elbeszélésében fogalmazódik meg legmarkánsabban. A székely, a román és a szász legény a kocsmában a közös kincsen, a furulyán mindaddig szabadon szökteti a maga dallamát, amíg a hatalmat megtestesítő csendőr azt hagyja. Nyirő József elbeszélésében, az *Erdélyben* a türelmi elv és a gyakorlat vallási formában érvényesül. Egy székely falu határában személyében, vallásában és nemzetiségében azonosíthatatlan, ismeretlen halottat találnak. A kezdeti tanácstalanság után a hagyományos erdélyi szabadelvűség érvényesül, a katolikus, a református és az unitárius lelkész együtt búcsúztatja az elhunytat. Végtisztességnek nincs helye a türelmetlenségnek.

Gaál Gábor, a kolozsvári *Korunk* baloldali, sőt marxista főszerkesztője 1937-ben a *Metamorphosis Transilvaniae* című antológiában közreadott tanulmányában megbírálna a transzszilvanista írókat, mintha azok csak Erdélyről írnának, megfedkezve a Regátba, az ókirályságba kirajzott magyarokról. Úgy látszik Gaál Gábor és köre nem találkozott Domokos Pál Péter moldvai gyűjtőmunkájával, Lakatos Demeter csángó strófaival, Kacsó Sándor regényével, a *Vakvágányon*nal, Szemlér Ferenc *Más csillagon* című, bukaresti egyetemi éveit bemutató önéletrajzi vallomásával és Nyirő József elbeszélésével, a *Baj-postá*val. Az utóbbiban ugyanis a székely író éppen a román fővárosba sodródott nincstelen magyar álláskeresőkről ad hírt, olyanokról, akik munka híján a Mihai Viteazul lovas szobra körül tengődnek. Olykor hírvivőt küldenek haza, Erdélybe, a Székelyföldre, amolyan „baj-postát”. Hiszen hálátlan feladat gyászhiért vinni az elhunyt édesanyjának, aki fia jobb sorsáról, pénzes állásáról, sikereiről szeretne hallani. A *Baj-posta* Nyirő József legkiválóbb elbeszélései közé tartozik. A szerző két novelláskötetében is olvasható (*Jézusfaragó ember*, *Székelyek*).

A harmincas évek derekán a román állam diktatórikus módon, cenzúrával és bírói úton, koncepciók perekkorlátozta a magyar írók és tudósok alkotói szabadságát. 1935 nyarán hadbíróóság elé állították Daday Loránd író, ismert írói néven Székely Mózes, *Csütörtök* című, Budapesten megjelent regénye miatt. A vád

államellenes izgatás, irredentizmus volt. Roska Márton régészprofesszort *A történeti Erdély* című könyvben (szerkesztő: Asztalos Miklós) megjelent ősrégészeti tanulmányai ürügyén perbe fogták államellenes izgatás és revizionista magatartás vádjával. 1935-ben, amikor Budapesten a Révai kiadta Nyirő József *Az én népem* című regényét, Romániában sajtótámadások indultak a szerző ellen, állítván, hogy kigúnyolja a román államot. A mesterségesen gerjesztett vihar elültével a vitatott könyv mégiscsak megjelent Kolozsváron is, az Erdélyi Szépmíves Céh jubileumi sorozatának XVIII. köteteként.

Nyirő József regényével kétségtelenül megfelel Berde Mária 1929-ben megfogalmazott követelményének: az írónak legyen mersze „vallani és vállalni”, ne meneküljön történelmi példázatokba, metaforákba, hanem a saját korát minden áttétel nélkül ábrázolva, nyíltan, egyenesen beszéljen. A regény fő alakja Botár Béla református lelkész, akit a hit védelmében és a magyar megmaradás érdekében végzett önzetlen szolgálata miatt meghurcolnak. A novellákra épülő, feszes szerkezetűnek nem mondható, kisebbségi tárgyú regényben az erdélyi nemzetrészt számos nyomasztó gondját, sorskérdését érinti az író, az iskolabezárásoktól a Magyarországon szerzett diplomák ratifikálásának megtagadásáig. Sala Dani székely diák tragédiáját az okozza, hogy nem képes megtanulni románul. Magyarországra hiába vágyik, nem fogadják be, visszatoloncolják. A Kárpátokon túli, óromán világban önkezével vet véget életének. Nyirőnek van szava, jó szava az útlevelétől megfosztott, hontalanná tett cigányról is, és Sámiról, a zsidó kereskedőről, aki a nem e világból való, szeretetre építő, református lelkésznek önzetlenül ajánl segítséget. A hitét és magyarságát megtagadó, két nemzet megvetését szenvedő, renegát tanító végül eklézsiát követ, hogy visszatérhessen elhagyott gyülekezetébe, sorsverte nemzettársai közé. A székely falu népe rádöbben magáraultságára, és ennek megfelelően cselekszik. Az öreg Sala Dénes telket, házhelyet ajánl fel, hogy azon a faluközösség kalákában felépíthesse az új, magyar nyelvű felekezeti iskolát.

1938 novemberében, Budapesten mutatták be az *Uz Bence*-filmet, Jávor Pállal a főszerepben. Üdö Mártont, a havasok vénséges vén látóemberét a Nagyajtáról elszármazott Bihari József játszotta. Csicses Mózsit, a minden hájjal megkent székely góbét a kolozsvári Tompa Pufi alakította. Az anyaországi színművészek helyes székely kiejtésére Debreczeni László ügyelt. Hunyady Sándor ilyennek látta a filmet: „Valóságos tündérmese mókusaival, őzeivel és szelíd medvéjével, »aki« egyike a legjobb színészeknek, pedig valószínűleg nagyon kevés gázsit kapott... Az, hogy egy tiszta szerelmi történet is van a képen a magyar fiú és a román lány között, szinte ráadás. A film főhőse maga Erdély, zúgó fenyveseivel és ezer év viharában edzett, furfangos népével.”

Nyirő József 1939. február 6-án a kolozsvári *Keleti Ujság* redakciójában átvette Szász Endrétől (Szász Endre festőművész édesapjától) a felelős szerkesztői posztot. A lap-szerkesztés embert próbáló munkája azonban Székelyudvarhelyről nem volt elvégezhető, így a Nyirő család – a három gyermek taníttatásának jobb lehetőségeit is figyelembe véve – Erdély fővárosába, Kolozsvárra költözött. A *Keleti Ujság* bő év-

tizeden át az Országos Magyar Párt lapja volt, de Romániában a királyi diktatúra bevezetését követően, 1938 tavaszán egy tollvonással, egy rendelet törvénnyel betiltották a pártokat és az egyesületeket. A székely író ténylegesen 1941 karácsonyáig szerkesztette a napilapot.

1939-ben jelent meg az Erdélyi Szépmíves Céhnel Nyirő József *Madéfalvi veszedelem* című történelmi regénye a székely határőrség Bécsből erőltetett erőszakos szervezéséről és a Mária Terézia „felvilágosult” uralkodása idején, 1764. január 7-én bekövetkezett véres tragédiáról, a négyszáznál több áldozatot követelő siculicidiumról. Az erdélyi író alaposan ismerte a korabeli forrásokat és a visszaemlékezéseket, Halmágyi István, Heidendorfi Conrad Mihály és Rettegi György emlékiratát, tanulmányozta Szádeczky Kardoss Lajos *A székely határőrség szervezése* című történet-tudományi monográfiáját is, így felkészülten és hitelesen írta meg a székely Mohács történetét. A kritikusok kollektív regényként emlegették Nyirő könyvét, mert az ellenállásnak a történelemben és a megjelenítésben nincsenek vezérei, nem áll új Dózsa az ellenszegülők élén, a tragédiába torkolló esemény sor hőse maga *a nép*. A regény abban az időben keletkezett, amikor a transzszilván álom szertefoszlani látszott. A harmincas évek második felében – a helikoni íróközösség kívánalmával ellentétben – Erdély népei nem egymás felé tájékozódtak, hanem anyaországi nemzettársaikra tekintettek, tőlük várták a sorsuk jobbra fordulását.

A madéfalvi vérengzés nem illik az erdélyiség példatárába. 1762–1764-ben nemcsak az uralkodó és az erdélyi magyar urak, hanem a székelyek és a szászok között is érdekellentét feszült. Ez alkalmat adott Nyirőnek a téma aktualizálására. Az egykori Habsburg Birodalom németesítő törekvéseit bírálva visszautasítja saját korának birodalmi gondolatát, a német birodalom totális nemzetiszocialista eszméit. Emlékezzünk vissza Bruckenthal kancellár beiktatására, amit nem kevés ellenszenvvel és némi anakronizmussal úgy írt le Nyirő József, mintha a náci Németország keretei között történe. Az ünnepi ceremónián ütemesen hangzott fel a „Heil! Heil! Heil!”. Szakáts László már 1939 augusztusában felfigyelt erre a jelenségre, és megírta a *Napkeletben*: „Félelmetesen időszerű írás. Ezt az időszerűséget a művész sehol nem erőszakolja, ám a bölcsnek elég a tények rögzítése és az események csoportosítása. Nagyszébenben a Grosser Ringen remegnek az ablakok a tömeg »Heil! Heil!« kiáltásától, a csíki hegyek apró kunyhóiban szorongó székely szemek figyelik a vészes és fojtott éjszakát. »Mi lesz velünk?«. Ha igaz az, hogy a magyar történelmi regénynek hivatása és küldetése van, akkor Nyirő József regénye kétszeresen igaz könyv.” Lőkös István irodalomtörténész 1990 áprilisában, a debreceni *Erdélyi Tükörben* megjelent recenziójában megerősítette Szakáts László egykori megállapításait.

Az 1940 márciusában a magyar fővárosban, a Nemzeti Színházban bemutatott Nyirő-darab, az *Új Haza* a *Madéfalvi veszedelem* regényében felidézett történelmi tragédia színpadi továbbgondolása. Azokról szól, akik a szörnyű népiirtást túlélve Moldvában és Bukovinában kerestek menedéket. Az író végkövetkeztetése szerint nincs új haza, csak a régi.

1940 nyarán, a II. bécsi döntést megelőző várakozás feszültségteli hónapjaiban Nyirő József vezércikkeit hiába keressük lapjában, a kolozsvári *Keleti Ujság*ban. Inkább nem szólt, ha a cenzúra egyre gyakoribb beavatkozása, tiltása miatt, kézirat-csonkítása okán legjobb meggyőződése szerint, szabadon nem fejtheti ki véleményét. A jelenlét más módját választotta. Az 1933 óta ismert, nagy sikerű pikareszkjét hívja segítségül. A *Keleti Ujság* 1940. június 14-i számában olvasható ugyanis ez a hirdetés: „Ha lapunk holnapi számát megvásárolja, ingyen kapja meg Nyirő József *Uz Bence* című regényének első füzetét.” A ponyva formában kiadott, olcsó, de tartalmas füzetek összesen tizennégy alkalommal jelennek meg a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet gondozásában, az első ingyenes mutatványszámot követően négyfilléres áron. Mire az utolsó füzet megjelent, Bécsben döntöttek a magyar érdekek mellett...

1940. szeptember 11-én vonultak be Horthy Miklós katonái Kolozsvárra. Nyirő József a *Keleti Ujság* vezércikkében *Végre!* felkiáltással indította ünnepi köszöntőjét. „A huszonkét év óta várva várt nap végre felvirradt fölöttünk. A magyar honvédség ma újra birtokba veszi Erdély fővárosát, Kolozsvárt. A világtörténelem egyik legnagyobb igazságtalansága legalább részben megkapja jóvátételét. Kétmillió megalázott ember hite, kitartása, áldozata, felsorolhatatlan sok szenvedése végre elnyerte jutalmát.”

1940. október 24-én Kolozsváron ünnepélyesen megnyílt a régi helyére visszatért Ferenc József Tudományegyetem. A megnyitó napján, a Mátyás Király-diákház Corvin-termében Horthy Miklós kormányzó úr magas kitüntetését, Corvin-koszorút nyújtott át Kemény Jánosnak, Kós Károlynak, Nyirő Józsefnek, Tamási Áronnak és másoknak. Nyirő József a *Keleti Ujság* hasábjain vezércikkben méltatja az országgyarapító politikusokat: nagybányai Horthy Miklós kormányzó urat és gróf Teleki Pál miniszterelnök urat.

Innentől újult erővel vett részt Észak-Erdély és Székelyföld szellemi és politikai életében. 1941-ben elsősorban az ő nevéhez köthető az Erdélyi Párt kolozsvári tagozatának megszervezése. 1941. február 3-án Nyirő Józsefet választották meg a tagozat elnökének. Formálisan 1942 nyaráig ő a *Keleti Ujság* felelős szerkesztője, de valójában csak 1941 decemberének végéig szerkesztette a napilapot.

1942 első hónapjaitól már a Kárpát-medence fővárosához, Budapesthez kötötte a köteleesség. 1942. február 24-től Bárdossy László miniszterelnök indítványára behívott képviselő a magyar Parlamentben, a képviselőházban. Családjával a székesfővárosba költözött, Budán, a Szilágyi Erzsébet fasor 36. szám alatt laktak.

A kisebbségi lét mostoha körülményei között pontosan érezte, hogy szépirodalmi alkotásaival miként szólítsa meg olvasóit. A II. bécsi döntés után íróként (átmenetileg) elbizonytalanodott, kereste a hangját a megváltozott történelmi időben. Időleges alkotói válsága nyilván összefügghet fokozott társadalmi aktivitásával is. 1941-ben készült el életműve talán leghaloványabb regényével, a *Halhatatlan élettel*. De még ennek a népieskedésbe hajló faluregénynek is van néhány figyelemre méltó fejezete és érvényes mondanivalója: az egyén elveszhet, de a közösség megmarad.

Ekkoriban sokat utazott, az akkori Magyarország kulturális diplomáciai törekvéseivel összhangban Belgrádban, Szófiában, Bécsben és a német városokban szerepel irodalmi esteken. 1941 és 1942 őszén Goethe városában, Weimarban részt vett a Német Birodalom érdekkörébe tartozó Európa íróinak találkozásán. A második alkalommal Szabó Lőrinc is vele tartott.

1942. augusztus 20-tól, Szent István napjától 1943. április 23-ig a *Magyar Erő* című, hadi eseményekről tudósító, képes hetilap felelős szerkesztője lett. A háborús hetilapot Kállay Miklós miniszterelnöksége idején, a hozzá közel álló, mértékadó hivatalos körök a Rajniss Ferenc szerkesztette, erősen németbarát és náci szimpatizáns *Magyar Futárral* szemben, annak ellensúlyozására hozták létre. Nyirő József itt közölt cikkei közül a beköszöntő mellett figyelemre méltó a Horthy István kormányzó-helyettest elsirató, *Göröngyhullás* című nekrológ. De a *Magyar Erő*ben jó néhány novellát is olvashatunk tőle. (Ezek a szépprózai írások összegyűjtve, további elbeszélésekkel kiegészítve 1943-ban jelentek meg *Az elszántak* című Nyirő-kötetben.) Korábbi novelláskötetéhez képest a változás abban mutatkozik, hogy a székely szerző az idegen elnyomó hatalom szorításából szabadulva, minden áttétel vagy jó-tékony balladai homály mellőzésével, keserűbben és a korábnál is szókimondóbb keménységgel, elszántsággal, pengeéles egyenes beszéddel panaszolja a huszonkét évnyi kisebbségi lét gyötrelmeit.

Nyirő elég hamar kikeveredett a II. bécsi döntést követő, a *Halhatatlan élet* megírásakor megmutatkozó írói elbizonytalanodásból és alkotói válságból. Két csíksomlyói búcsú között, 1942 pünkösdjére készült el Nyirő József és Szóts István filmtörténeti jelentőségű, nagy filmje, az *Emberek a havason*. A forgatókönyv a *Jézusfaragó ember*, a *Kopjafák* és a *Havasok* könyve legszebb elbeszéléseiből készült. A dél-erdélyi, Hunyad megyei Szóts István, a film rendezője 1940 őszén honvédtisztként érkezett haza a visszatérő Észak-Erdélybe. A közös munka szándékával Kolozsváron kereste fel Nyirő Józsefet. A forgatásnak szinte egyáltalán nem volt anyagi fedezete. Szóts István 5000 pengős kölcsönt vett fel, abból finanszírozta a műtermi és a helyszíni felvételeket. Két operatőrrel dolgozott: Fekete Ferencsel és Makay Árpáddal. A szereplők neve is említést érdemel: Szellay Alice, Görbe János, Bihari József, Maklár Zoltán színművészek és Ferenczi Péterke, gyergyóújfalusi székely gyermek. Végül a film befejezéséhez szükséges összeget a Hunnia Filmgyár biztosította. A mostoha körülmények között készült alkotás 1942 őszén a Velencei Biennalén nagydíjat kapott. Az *Emberek a havason* a magyar filmművészet csúcsteljesítményei közé tartozik, európai hírű remekmű, amely a bemutatását követően nagy hatással volt az olasz neorealista törekvésekre is.

1944. június első hetében a front közeledte és a nem sokkal korábbi bombázások ellenére megtartották a kolozsvári könyvnapokat. A korabeli beszámolók szerint Erdély fővárosában, a könyv háromnapos ünnepén László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* című történelemtudományi, régészeti munkájának és Nyirő József *Néma küzdelem* című regényének volt a legnagyobb és legzajosabb sikere, ebből a két könyvből vásároltak legtöbbet az érdeklődők.

A székely író irodalmi munkásságában ez a hatalmas mezőségi regény az új csúcspont. A *Néma küzdelem* megmutatta a szerző képességét a megújulásra. Elmaradt a keleti pompa, a díszes, virágos beszéd, a népiség vitézkötéses, vasárnapi változata. Az író tudatosan eszköztelen, amikor a mezőségi lét keserveiről, az itt élő népek néma küzdelméről, a szórványsorsról és a magyar nyelvszigetek sülyedéséről beszél. A románság 150 bank és két egyház (görög katolikus és görögkeleti) segítségével terjeszkedik, felvásárolja az erdélyi földet, és mindent megtesz a magyar szórványok beolvasztása érdekében. Véreink csak úgy juthatnak földhöz, ha a pópák agitációjának engedve hitehagyottá válnak. A történelmi Magyarország liberális politikájának nagy kudarca a magyar föld gazdát cserélt. Nyirő József döbbenetes erejű regénye, társadalomrajza Trianon előzményeiről szól, ahogy ez utóbbi műfaji besorolást Böződi György és Beke György meghatározta.

A székely író 1944 augusztusától 1944 decemberéig a *Magyar Ünnepek* című képes színházi és irodalmi hetilap főmunkatársa lett, Erdélyi József és Mécs László társaságában. Az újság kiadója Vörösváry István, aki később Torontóban, az emigrációban Fáy Ferenc, Habsburg Ottó, Horthy Miklós, Márai Sándor, Mindszenty József és Wass Albert könyveit jelentette meg. A képes hetilapnak rangos szerzőgárdája volt: Asztalos Miklós történész, Pusztai Sándor, Sinka István, Szabédi László, Szabó Dezső, Szombathy Viktor, Tatay Sándor és Weöres Sándor publikált a *Magyar Ünnepek*ben. Nyirő József itt megjelent elbeszélései többnyire egyidejű háborús élményeit tükrözik.

Szembe kell nézni a Nyirőt ért legfontosabb váddal: antiszemitizmussal is. Irodalmi munkásságában és publicisztikai írásában rasszista, antiszemita kirohanásokat, előítéletes szövegrészeket azonban nem találunk. „Pozitív” zsidózásra, azaz arra, hogy jó szívvvel, szeretettel írt a „választott népről”, az *Uz Bencében* és *Az én népem* című regény III. fejezetében – ahogy arra már utaltunk – viszont van példa.

Politikai szereplőként, országgyűlési képviselőként öt parlamenti beszédét átvezetve az derül ki, hogy mindössze egyben érintette a zsidókérdést. Ez a felszólalás 1942. november 20-án hangzott el a képviselőházban. A napirendnek megfelelően a nemzetnevelésről beszélt. Egy bekezdésben azonban eltért a tárgytól. Nem néppel vagy vallási közösséggel, hanem egyfajta *felfogással, szellemiséggel* vitatkozik: „Ennek a felfogásnak, ennek a levitézlett zsidó hagyatékának, ami sok jóhiszemű magyart is megfertőzött köztünk, ennek a burkolt propagandának a magyar életből is el kell tűnnie. Nincs szükségünk olyan szellemiségre, amely ellenségeink céljait mozditja elő.” Kétségtelen, ezt a differenciálatlan kijelentést a politikus tette. Az ismertett művek azonban tanúsítják, hogy az író a politikustól eltérően, másképpen nyilvánult meg.

A Szálasi-kormány 1944. november 9-én elfogadott XI. törvénye értelmében az országgyűlés mindkét háza a kormányhivatalokkal együtt Sopronba költözött. Így az 1939. június 14-ére összehívott országgyűléssel folyamatos csonka parlament 1944. december 1-jétől 1945. március 28-ig csorbult legitimitással, korlátozott jogkörrel és ideiglenes jelleggel Sopronban, a városházán tartotta üléseit.

Nyirő József mint országgyűlési képviselő az Erdélyi Párt és a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége 16 tagú állandó bizottságának tagjaként vett részt a képviselőház munkájában. 1945. január 14-én felszólalt a képviselőházban, így szorgalmazta Budapest védelmének megerősítését. Ha azt gondolta, hogy az oroszok a magyar fővárosonál megállíthatók, úgy vélekedésében benne lehet a katonai erőviszonyok nem kellő ismerete, valamint nem kevés, jóhiszemű naivitás.

1945. március 28-án két minisztérium és a parlament vasúti szerelvénye – rajta a székely író-képviselő és felesége, Bedő Ilona – az üszkös, romos Sopron pályaudvaráról gördült ki a hontalanságba. Végcélját a bajorországi Freyburgban érte el. Nyirő József és hitvese – a menekülő képviselők egyik csoportjával – innen az osztórák, német és cseh határ találkozásához közeli bajor faluba, Wollabergbe került. 1946 őszén Waldkirchenben kaptak lakást. Nyirő József feladatokat és tisztségeket vállalt az 1945-ös emigráció (önmeghatározásuk szerint nemzeti emigráció) szellemi és politikai életében. 1947. augusztus 20-án Altöttingben, a Guttenberg-kastélyban összeültek az 1939-ben megválasztott (vagy később behívott), nyugaton élő országgyűlési képviselők, a felsőházi tagokkal együtt ötvenhatan. Az emigráns országgyűlés vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredest bízta meg: alakítson kormányt. A megalakult emigráns kormány nemzetnevelési minisztere Nyirő József lett. Ő és miniszter-társa, Máté Imre kapták a feladatot, hogy tájékoztassák Horthy Miklós kormányzót a közjogi aktusról. Az erről szóló levelüket 1947 decemberében a kormányzó menyé, Horthy Istvánné Edelsheim Ilona vette át.

1948 júniusában, Münchenben létre jött a Magyar Újságírók Külföldi Egyesülete. Az elnöki tisztelet Nyirő József töltötte be 1951-ben benyújtott lemondásáig. A székely szerzőt a mezősegi Wass Albert gróf követte az elnöki poszton. Nyirő József 1949 januárjában aláírta az emigráns írók Mindszenty József hercegprímás letartóztatása ellen tiltakozó nyilatkozatát, amelyet a nagyvilág íróársadalmához intéztek. A protestálók között találjuk mások mellett Bakó Elemért, Flórián Tibort, Horváth Bélát, Kannás Alajost, Kerecsendi Kiss Mártont, Ölvedi Jánost, Rónai Zoltánt, Wass Albertet és Zathureczky Gyulát.

Nyirő a negyvenes évek végétől folytatta jó évtizeddel korábban már sikerre vitt drámaírói munkásságát is. A Jézus-dráma, *A Megfeszített* először 1948-ban jelent meg Passauban, a *Bujdosó Szemle* kiadásában. Keresztelő Szent Jánosról fogalmazott színműve, *A Próféta* 1949. január 26-ra készült el, Waldkirchenben. A harmadik színdarab, a *Fonó a székelyeknél* a nagy erdélyi író utolsó alkotásai közé tartozik, a dél-amerikai *Kárpát* folyóirat érdeme a közzététel.

1950-ben a székely író és felesége Madridba költözött. Letelepedésük előkészítője Vaszary János, az önzetlen barát és író társ. Itt Nyirő a Spanyol Nemzeti Rádió magyar adásának munkatársa lett. Mivel a heti két-három rádiós jegyzet nem igényelt rendszeres madridi tartózkodást, így kiköltöztek El Escorialba. A pikareszk műfajban maradandót alkotó író Spanyolországba érkezésükről *Első lépések Cervantes földjén* című cikkében számolt be, a párizsi *Ahogy lehet* folyóiratban. Szépek tartja a spanyol fővárost, dallamosnak a nyelvet, és kedvesnek, rokonszenvesnek a

spanyol embereket, akik együtt éreznek a menekültekkel. Feleségével nehezen tanulják a nyelvet, de hisznek a szavak nélküli mosolydiplomácia hatékonyságában.

Vaszary János tudósított arról, hogy milyen volt Nyirő József escoriali otthona a kolostor alatt, a hegyoldalban. „A Spanyolországba elvetődött magyarok úgy zarándokoltak Escorialba, mint az igazhitű muzulmánok Mekkába. De a távoli világrészek bujdosói is felkeresték leveleikkel, hogy közöljék vele örömeiket, bánataikat. Ő volt a magyar emigráció szíve és agya. De a körülötte élő spanyolokat is bevonta bűvkörébe. Sohasem találtam egyedül, ha betoppantam hozzá” – fogalmazott Vaszary a *Tubák csodálatos élete* című művében.

Új regénye, *A zöld csillag* (1950) és naplószerű, társadalomrajznak is beillő önéletrajzi könyve, az *Íme, az emberek!* (1951) Madridban jelent meg, szerzői kiadásban. A két könyv terjesztésében a Buenos Aires-i Kárpát Kiadó vállalt oroszánrészt, egyes források szerint a kiadáshoz is köze volt.

Rónai Zoltán helyesen mutatott rá, hogy a két könyv nem a keletkezés sorrendjében került nyomdába. Nyilvánvaló, hogy az emigráns író előbb alkotta meg az *Íme, az emberek!*-et, és később *A zöld csillagot*, mert az utóbbi jóval oldottabb történet, ami arra enged következtetni, hogy az események és a megírás között több idő telt el. *A zöld csillag* menekülttáborban, bujdosók között játszódó szerelmi történet. A két fiatal: Tarján Éva és Saly Pali a menekültélet nem éppen idilli körülményei között találnak egymásra. Bölön Ferenc, az író elregényesített alakja kezdettől segíti a fiatalok egybekelését, fogadott fia számára megkéri a leányt. Tele János, a látóember igyekszik megakadályozni a frigyet, hogy megóvja a megrázkódtatástól Évát, mert a halált jelentő zöld csillagot véli felfedezni a völegény szemében. A fiatal fiú erős szervezete legyűri a súlyos kórt, így az esküvő elől elhárul az akadály.

Az *Íme, az emberek!* az 1945-ös emigráció bujdosásának, a menekülttábori lét megpróbáltatásainak hű képe. Valóságirodalom, szociografikus alkotás. A hontalanná vált író belső vívódásairól, kétségeiről és reményéről, emigráns társaival vállalt sorsközösségéről vagy éppen vitáiról sokat elárul. Otthon maradt szeretteivel sokáig nincsen kapcsolata, unokáit nem ismerheti meg. A megszállt, újra felszabdalt Magyarorszáért vérzik a szíve, miközben a világeseményeket is figyelemmel követi. A könyv egyfajta szembenézés a múlttal, különös tekintettel a 40. fejezetre.

Nyirő a nürnbergi per sajtójából értesült a náci szörnyű kegyetlenkedéseiről, az ipari méretű népirtásról, Auschwitzról. Döbbenettel, iszonyattal vett tudomást a feldolgozhatatlan gáztettekről, az esztelen kínzásokról, a tömeges akasztásokról, a legyilkolt csecsemőkről, a gyermekeken végzett kegyetlen kísérletekről, a gázkamrákról és a krematóriumokról. Kénytelen elhinni, hogy „[...] a csecsemőket egyszerűen kitepték anyjuk kezéből, és élve dobták a tűzkazánokba. Sikoltásuk betöltötte a táborot, és volt nap, hogy a krematórium előtti téren ezer üres gyermekkosci állott.” Hiába dobta el az újságot, továbbra is maga előtt látta a legyilkoltak tömegét.

Az emigráns Nyirő politikai gondolkodása a nyugaton fogalmazott újságcikkeiből a *Mi az igazság Erdély esetében?* című, 1952-ben írt, halála után közreadott röpiratából ismerhető meg. 1950-ben, a párizsi *Ahogy lehet* hasábjain levélben szállt

vitába Ménfőcsanakai könyvismertető cikkével. Levelében védelembe vette a Trianon előtti Magyarország nemzetiségi politikáját, sokkal emberségesebbnek tartva azt az utódállamok nemzeti türelmetlenségénél, amely a magyar kisebbségeket létében veszélyeztette. A székelység írója a *Mi az igazság Erdély esetében?* című nemzetpolitikai tanulmányát a nyugati világ tájékoztatására és megnyerésére fogalmazta. Kifejtette, hogy a civilizált nagyhatalmaknak be kell látniuk tévedésüket a Kárpát-medencét és Erdélyt tekintve, mert a status quo igazságtalan és tarthatatlan. A szabad világ érdekeit a trianoni és a párizsi diktátumok fenntartásánál jobban szolgálná az önálló Erdély, a megosztott Erdély vagy az anyaországhoz visszacsatolt Erdély státusza. A szovjet bolsevizmussal és a pánszlávizmussal szemben ugyanis erős Magyarországra van szükség, ez a nyugati demokráciák érdeke is – érvelt.

Az 1946 májusában megszervezett Magyar Szabadság Mozgalom első embere, elnöke Kisbarnaki Farkas Ferenc volt. 1952 decemberében a harminckét országban működő szervezet társelnökeivé Nyirő József író, Liptay Lajos volt felsőházi tagot és Justy Emil vezérezredest választották.

Ugyancsak 1952-ben, Clevelandben, Szász Béla történész kezdeményezésére jött létre a Kossuth Könyvkiadó. A kiadó első elnöke Nyirő József, későbbi elnöke Wass Albert lett. (Bár a székely író sohasem járt Amerikában.)

Utolsó életszakaszában sem tért vissza a papi pályára, hanem mindvégig jobban-rosszban osztozott hitese társával, Bedő Ilonával. A Pohárnok Jenő által fogalmazott nekrológ szerint az anyaszentegyház levette Nyirő József válláról az életem hordozott terhet. 1953-ban felmentette, és házasságát egyházi szempontból elismerte törvényes házasságnak. Hasonló szellemben tudósítottak az emigráns lapok újságírói: „Nyirő József a nyár folyamán megkapta a pápai felmentést, melynek értelmében a töredelem és a szentáldozás szentségéhez, valamint a halotti szentségekhez járulhatott, melyeket lelkipásztora, P. Juhász Vince O. F. M. szolgáltatott számára és ő részesítette lelki vigaszban betegsége utolsó és fájdalmas időszakában.” (*Új Hungária*, 1953. 29. sz.)

Az *Íme, az emberek!* utolsó fejezeteiben önmaga számolt be romló egészségi állapotáról, majd 1952 decemberében a Magyar Szabadság Mozgalom társelnökségét már beteg vállalta el. Életének utolsó nyolc hónapjában elhatalmasodott rajta a kór. Lába dagadt, szíve ki-kihagyott, tüdejével is baj volt: kapkodva tudta csak szedni a levegőt. Betegségéről és a halállal vívott küzdelméről maga számolt be a *Küzdelem a halállal* című végső számvetésében, utolsó imájában. Nem magáért, hanem feleségéért és árva magyar nemzetéért aggódik. Isten áldását kéri szeretteire, barátaira és a sokat szenvedett magyar nemzetre.

1953. október 16-án a Fennvalóval és egyházával megbékélve, szentségekkel megerősítve hunyt el Madridban, a klinika rákosztályán. Október 17-én, a spanyol fővárosban, a Magyar Királyi Követségen ravatalozták fel.

Október 18-án, a temetési szertartás, majd beszentelés után a követség első embere, Marosy Ferenc rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter mondott fő-

lötte gyászbeszédet: „Amerre magyarok vannak a világon, ameddig a magyar szellem költői sugárzása elér, Nyirő József neve fogalom marad irodalmunkban.”

Francisco Garcia Gomez a Spanyol Nemzeti Rádió nevében búcsúztatta az író.

Nyirő Józsefet fekete díszmagyarban ravatalozták fel, koporsóját a sírba tételig az angyalos, szentkoronás címeres, nemzeti színű trikolor borította.

Az író az Almudena temető fali sírkamrájában (nicho) helyezték nyugalomba. 1967 novemberétől 2012 májusáig Vaszary János sírja mellett, szürke gránit sírkő alatt, dízsírhelyen háborítatlanul nyugodott a székely apostol.

A hamvak hazahozatala óta több év telt el – de ő mindmáig temetetlen. Sokan várják a végakarata szerinti, székelyudvarhelyi újratemetést.

Norman ROCKWELL (1882–1971)